

ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

КРИВОШИЙ Галина Федорівна

**ЕТНОСОЦІАЛЬНА БАЗА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
(БЕРЕЗЕНЬ 1917 – ЛЮТИЙ 1918 рр.)**

07.00.01 – Історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Запоріжжя – 1997

* Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Запорізькому державному університеті
Міністерства освіти України

Наукові керівники: доктор історичних наук, професор
Лях Сергій Романович;
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Ресит Олександр Петрович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Терещенко Юрій Іларіонович;
кандидат історичних наук, доцент
Геращенко Тетяна Сталівна

Провідна організація: Донецький державний університет
Міністерства освіти України

Захист відбудеться "30" травня 1997 р. о 14 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 08.04.03 по захисту дисертацій в
Запорізькому державному університеті (адреса: 330600, м.Запоріжжя,
вул.Жуковського, 66, корпус V, актовий зал).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Запорізького
державного університету за адресою: 330600, м.Запоріжжя, вул.Жуковського,
66, к.11.

Автореферат розісланий "25" квітня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.Тимченко /Тимченко С.М.

ДВ 37.505

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Кардинальні зміни, які відбулися в житті українського народу за останні роки, зокрема здобуття Україною незалежності, початок розбудови власної суверенної держави, відкрили сприятливі можливості для розширення проблематики історичних досліджень, творчого переосмислення попереднього досвіду державотворення.

У цьому відношенні період Української революції, в руслі якої відбулася перша в ХХ столітті спроба створення незалежної української держави, особливо благодатний. Професійні історики, політичні діячі, рядові громадяни ще довго будуть пильно вглядатися в події 1917 – початку 1918 рр. Серед багатьох інших питань вони ставитимуть і такі: які соціальні і національні групи населення України підтримували Українську революцію, а які були її противниками; наскільки широкою і міцною тоді була підтримка українського державотворення; які сили і які обставини перекреслили надії українського народу на власну державу? Ці питання в комплексі становлять тему "Етносоціальна база Української революції (березень 1917- лютий 1918 рр.)", дослідженню якої присвячується дана дисертація.

Не викликає сумніву суто наукова актуальність даної теми. Перед істориками стоїть завдання звільнити оцінки минулого від ідеологічних нашарувань радянської історіографії, дати об'єктивну картину історичних подій, особливо на переломних етапах, яким, без сумніву, була Українська революція.

З практичної точки зору, історичний досвід українського державотворення періоду Центральної Ради (при умові його творчого осмислення) може бути використаний при розбудові сучасної Української держави, утвердження в ній економічної і політичної стабільності, благополуччя громадян, формування в Україні політичного ладу, який найповніше відбиватиме її історичні традиції, ментальність народу і враховуватиме здобутки світової цивілізації.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від березня 1917 р. до лютого 1918 р. Нижню хронологічну межу співпадає з початком діяльності Центральної Ради. Верхню межу становлять дні, коли вона втратила владу над більшою частиною України, яка попала під контроль більшовиків. Події, що

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ
НА УКАРПАТ

відбувалися у вказаних хронологічних рамках характеризуються як Українська революція.

Територіальні рамки дослідження визначаються межами дев'яти українських губерній, що входили до складу Російської імперії: Київської, Волинської, Подільської, Харківської, Полтавської, Чернігівської, Катеринославської, Херсонської, Таврійської (без Криму). На ці губернії поширила свою юрисдикцію III-м Універсалом Центральна Рада, проголосивши Українську Народну Республіку. Населення цих губерній в своїй переважній більшості визнало її за вищу владу.

Стан наукової розробленості теми. Спеціальних праць, присвячених аналізу етносоціальної бази Української революції, немає. В той же час окремі аспекти цієї проблеми досить часто розглядали автори, які займалися вивченням політичних і соціально-економічних процесів, що розгорталися в Україні в 1917 - на початку 1918 рр. Умовно всю історіографію даної теми можна поділити на 4 періоди.

Перший період охоплює 20-ті - початок 30-х років; другий - 30-ті - середину 50-х років; третій - середину 50-х - 1991 роки; четвертий - з грудня 1991р. до наших днів. Кожен з цих періодів має свої особливості, які визначалися політичними обставинами часу і станом історичної науки.

В 20-ті - на початку 30-х років в радянській історіографії йшла гостра боротьба навколо питання про характер революції 1917 р. в Україні. Значна частина істориків, прагнучи до об'єктивного відображення недавнього минулого, свідками і активними учасниками якого була більшість читачів, дотримувалася концепції, згідно з якою події 1917 р. в Україні оцінювались як Українська національно-демократична революція. Найпоследовніше цю концепцію обгрунтував український історик-марксист М.Яворський¹. Теза про масову підтримку Української революції з лютого по жовтень 1917 р., про її широку соціальну базу, яка включала не лише селянство, але також і робітників, інтелігенцію, і міські дрібнобуржуазні верстви, була домінуючою в історичній літературі 20-х років.

¹Яворський М. Проблема Української національно-демократичної революції в 1917 р. // Червоний шлях. – 1927. – № 1–4; Яворський М. Революція на Україні в її етапах. – Харків, 1923.

Що ж сталося з цією підтримкою після жовтневого перевороту в Петрограді? Деякі історики 20-х років висунули тезу, що за кілька тижнів ця підтримка зникла, маси перейшли на бік більшовиків. Інші вчені, залишаючись на ґрунті фактів, наважувалися писати, що переважна більшість населення України продовжувала підтримувати Центральну Раду, а це означає, що радянська влада, яка почала утверджуватися в Україні, носила окупаційний характер. Це слово в літературі 20-х років не вживалося, але з контексту історичних досліджень того періоду воно впливало безпосередньо. Навіть в історико-партійній літературі визнавалося, що вплив більшовиків в Україні після жовтня 1917 р. був слабкий, що вони не мали значного авторитету навіть у Харкові та Катеринославі, де радянська влада була встановлена російськими військами В.Антонова-Овсієнка.¹

Другий історіографічний період (30 - перша половина 50-х рр.) був кроком назад у порівнянні з 20-ми роками. Історичній науці були нав'язані примітивні політизовані схеми, які не мали нічого спільного з фактами минулого. Історичний процес в Україні в 1917 р. характеризувався як прояв загальноросійського процесу розвитку революції в напрямку до соціалістичної. М.Супруненко, наприклад, зазначав, що лише частина трудящих України підтримувала Центральну Раду, та й то лише до листопада 1917 р., а після жовтневої революції відійшла від неї й перейшла на бік більшовиків². Монографія М.Супруненка, опублікована до 40-річчя більшовицького перевороту, була своєрідним підсумком історіографії попереднього двадцятип'ятиріччя і досить рельєфно відзеркалювала погляди тодішнього покоління істориків.

Третій період історіографії досліджуваної в дисертації теми розпочався після XX з'їзду КПРС і розвінчання "культу особи Сталіна". Розширилося коло дослідників, більш документованими стали їх праці, почалася публікація джерел, у тому числі закритих раніше державних і партійних архівів. Але нових концептуальних підходів до аналізу українського національного руху 1917-1918 рр. історики не виробили. Історичні праці, в яких досліджувалися ці питання, базувалися на лжетеорії про антинародний характер Центральної Ради.

¹ Попов М. Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України. – Харків, 1923. – С. 125–129.

² Супруненко М. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. – К., 1957. – С.229.

Найбільшим досягненням радянської історіографії цього періоду були опубліковані Інститутом історії України АН УРСР узагальнюючі праці з історії революції в Україні¹. У першому томі колективної монографії "Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр." Центральна Рада характеризується як "головний контрреволюційний центр на Україні..., усі зусилля якого були спрямовані на придушення соціалістичної революції, на перетворення України в контрреволюційний плацдарм для боротьби проти Радянської влади"². Головна причина поразки Центральної Ради вбачалась у тому, що вона була повалена робітниками та селянами України за допомогою окремих загонів Червоної Армії. "Безславний кінець Центральної ради був природним і закономірним. Робітники, солдати і селяни України, яких націоналісти протягом тривалого часу намагалися одурманити туманом націоналістичної пропаганди і соціальної демагогії, зрозумівши, що Центральна рада - злий ворог близької їм Радянської влади, рішуче відвернулися від Ради і із зброєю в руках піднялися на боротьбу проти неї"³, – стверджувалося в монографії.

70-80-ті рр. характеризувалися посиленням боротьби проти так званого "українського буржуазного націоналізму", поверненням до історичних концепцій доби сталінізму. Так, в колективній монографії "Триумфальное шествие Советской власти на Украине", виданій в 1987 р., стверджувалося, що Центральна Рада була органом української контрреволюції, виражала інтереси виключно панівних класів України, а українські робітники і селяни стояли на боці РСДРП(б)⁴.

Поява даної монографії, на думку її авторів, повинна була продемонструвати найновіші досягнення української радянської історіографії, а насправді засвідчила, що вона знаходиться в "глухому куті". Було очевидно, що без зміни державного статусу України, без усунення всевладдя комуністичної партії істо-

¹ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. – В 2-х т. – К., 1967; Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. В 3-х т. – К., 1967; Історія робітничого класу Української РСР. – Т. II. – К., 1967 та ін.

² Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. В 3-х т. – К., 1967. – Т. I. – С. 111.

³ Там само. – С. 193.

⁴ Див.: Гамрецький Ю., Тимченко Ж., Щусь О. Триумфальное шествие Советской власти на Украине. – К., 1987. – С. 34.

рики не звільняться від ролі коментаторів і апологетів політичної лінії партійних верхів.

Після проголошення незалежності України вітчизняна історіографія вступила в новий період свого розвитку. Дослідники нарешті одержали можливість неупереджено, спираючись перш за все на факти, відтворювати історичне минуле. Це швидко відбилось на результатах досліджень, зокрема на вивченні етносоціальної бази національно-визвольного руху 1917 - початку 1918 рр.

В 1992-1996 рр. були опубліковані дослідження Б.Андрусина, О.Бойко, В.Верстюка, А.Гриценко, В.Гусева, Ю.Павленка та Ю.Храмова, О.Рєнта, В.Солдатенка, І.Хміль, О.Щусь, в яких аналізуються позиції різних соціальних верств в революції 1917 р. в Україні¹. Ці автори приходять до висновку, що Центральна Рада, українські національні партії протягом всього 1917 р. мали досить широку соціальну підтримку, а вплив військ Радянської Росії на події в Україні був набагато сильнішим, ніж вважалось до цього.

¹ Андрусишин Б. В пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. – К., 1995; Бойко О. Українська інтелігенція у 1917 р. // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – К., 1993; Верстюк В. Передмова // Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – В 2-х томах. – Т.1. 4 березня–9 грудня 1917 р. – К., 1996. – С.5-36; Гриценко А. Українські робітники на шляху творення національної держави (1-й Всеукраїнський робітничий з'їзд 11–14 (24–27) липня 1917 р.). – К., 1992; Гриценко А. Джерела до вивчення історії національно-визвольного руху в Україні у 1917 р. // Центральна Рада на тлі Української революції. Науково-теоретичні читання в Інституті історії України НАН України 16 березня 1995 р. – К., 1996; Гусев В. Бунд, Комфарбанд, есекції КП(б)У: місце в політичному житті України. – К., 1996; Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (Історико-генетичний аналіз). – К., 1995; Рєнт О. Більшовизм і українська революція 1917–1920 рр. Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів. – К., 1994; Рєнт О. Робітництво України і Центральна Рада. – К., 1993; Рєнт О. Українська революція і робітництво: Соціально-політичні та економічні зміни. 1917–1920 рр. – К., 1996; Рєнт О., Андрусишин Б. З'їзд поневолених народів (8–15(21–28) вересня 1917 р.). – К., 1994; Солдатенко В., Солдатенко І. Виступ полуботківців у 1917 р. // УІЖ. – 1993. – №№7–10; Солдатенко В. Центральна Рада як чинник української революції // Центральна Рада на тлі Української революції. – С.18–24; Хміль І. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.). – К., 1992; Щусь О.І. Всеукраїнські військові з'їзди. – К., 1992.

Питання про українсько-радянські взаємини було розглянуто в брошурі О.Романчука "Ультиматум" ще у 1990 р.¹, а в 1995 р. Л.Гарчева захистила докторську дисертацію, присвячену цій темі². Автори приходять до висновку, що Раднарком Росії після 25 жовтня 1917 р. вів проти УНР широкомасштабну війну, в якій з обох боків брали участь десятки тисяч чоловік.

Ці дві обставини - усвідомлення широкої соціальної бази Центральної Ради і значних масштабів втручання Радянської Росії в українські справи, яке переросло у війну з УНР, - підштовхнули істориків до широких узагальнень щодо суті тодішніх подій в Україні: була відкинута як антинаукова концепція переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, крізь призму якої радянська історіографія розглядала політичний процес в Україні в 1917 р., і поновлена в правах концепція національної революції. Досить часто історики користуються ширшим поняттям: Українська революція. Так, наприклад, оцінює добу Центральної Ради В.Верстюк у розділі колективної монографії співробітників Інституту історії НАН "Історія України: нове бачення"³. Інші живляють конкретніший термін: Українська національно-демократична революція⁴.

Поновлення в правах цих понять означало суттєве зрушення у свідомості українських істориків, їх докорінну переоцінку характеру, рушійних сил і соціальної бази революції в Україні. Причому, мова йде не про повернення до історичних концепцій 20-х років, які були своєрідним компромісом між історичними фактами і вимогами пануючої тоді більшовицької ідеології. Мова йде про повний розрив з цією ідеологією. Однак, ця переоцінка все ще не спирається на достатню фактологічну базу і має, до певної міри, умоглядний, а не науково-вмотивований характер.

Значний масив історичних досліджень, які містять матеріали про етно-соціальний склад прихильників і противників Української революції, з'явився

¹ Романчук О. Ультиматум. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою. – К., 1990.

² Гарчева Л. Політична конфронтація та збройна боротьба Росії з Україною (1917–поч. 1918 рр.): Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – Львів, 1995.

³ Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Історія України: Нове бачення. – К., 1996. – С.3–52.

⁴ Див. напр.: Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша (1917–1945 рр.). – К., 1994. – С.7–61.

за межами України. Це і роботи діячів Центральної Ради, що опинилися у вигнанні, і дослідження зарубіжних істориків - як українського, так і неукраїнського походження. Ці автори не знали політичних обмежень і керувалися лише фактами і власними уявленнями про суть описуваних подій. Їх праці істотно доповнюють сучасну вітчизняну історіографію теми. М.С.Грушевський, перебуваючи в еміграції, у 1920 р. опублікував доповнену "Ілюстровану історію України", перевидану у 1990 р.¹ На останніх сторінках цієї книги відтворюється концепція, викладена ним ще у статтях 1917-1918 рр., які увійшли до книги "Хто такі українці і чого вони хочуть"². Суть цієї концепції полягає в тому, що більшовицька влада в Україні була встановлена завдяки радянським військам, які надходили з Росії.

Найближчий соратник М.Грушевського, В.Винниченко, у свій час голова Генерального Секретаріату, опинившись в еміграції, виступив з цілком протилежних позицій. У своїй тритомній історії Української революції "Відродження нації" він проводив думку про відсутність у вирішальні дні кінця 1917 – початку 1918 рр. підтримки Центральної Ради українським суспільством³. Цю працю В.Винниченко написав у 1920 р., коли оголосив про свій перехід на комуністичні позиції і зробив спробу повернутися до Києва для участі в Раднаркомі УСРР. Праця В.Винниченка досить довго використовувалася в антиукраїнських цілях для обґрунтування антінародного характеру Центральної Ради.

В 50-60-х рр. за кордоном були опубліковані дослідження П.Мірчука, М.Стахіва, Б.Мартоса та ін.⁴ Автори цих досліджень торкалися питань про соціальну базу Центральної Ради, причини поразки Української революції. Б.Мартос в книзі "Визвольний здвиг України" пише, що "комуністична партія була чужим тілом для України..., українське населення не так підпадало під її вплив, як російське..."⁵. В загальних рисах цієї проблеми торкалася і Н.Полон-

¹ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1990.

² Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.

³ Винниченко В.К. Відродження нації. – Київ; Відень, 1920. – Т.1–3.

⁴ Мартос Б. Визвольний здвиг України. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989; Мірчук П. Українська державність 1917–1920 рр. – Філадельфія, 1967; Стахів М. Україна проти большевиків: Нариси з історії агресії совєтської Росії (Видання друге). – Тернопіль, 1992. – Кн.1.

⁵ Мартос Б. Завоювання України большевиками // Визвольний здвиг України. – С.191.

ська-Василенко в "Історії України 1900-1923 рр."¹ Канадський історик українського походження О.Субтельний в книзі "Україна. Історія" робить висновок, що за своїм соціальним походженням найпалкіші прибічники Центральної Ради належали до дрібної буржуазії і вони склалися з інтелігенції і напівінтелігенції - сільських вчителів, нижчого духовенства². Американський історик українського походження Т.Гунчак в своєму дослідженні: "Україна: перша половина ХХ століття" пише, що брак міської інтелігенції являв собою перешкоду створенню української держави: "Без міської інтелігенції було важко дати провід отій сільській стихії, яка в революційну добу часто виявляє мінливість на непевність"³. Т.Гунчак вважає, що Центральну Раду постійно підтримували "національно свідомі українці". Деякі фрагментарні матеріали про етносоціальну базу Української революції наводяться в франкомовному виданні "Україна 1917-1932. Національне відродження", монографії К.Меннінга та інших виданнях⁴. Однак, у зарубіжній історіографії, як і у вітчизняній, немає роботи, спеціально присвяченої аналізу цієї бази в цілому, в комплексі всіх її елементів.

Враховуючи це, а також зважаючи на наукове та практичне значення теми, було визначено головну мету дослідження: провести комплексний аналіз етносоціальної бази Української революції, окреслити всі головні національні і соціальні групи, які підтримували прагнення українського народу до національного визволення і створення власної держави, і вказати на ті, які виступали проти нього.

В свою чергу, мета дослідження обумовила його об'єкт і предмет. **Об'єктом дослідження** виступає комплекс документальних джерел з історії Української революції 1917 – початку 1918 рр. **Предметом дослідження** є населення України в його ставленні до процесу її державного самовизначення протягом вказаного періоду.

Відповідно до поставленої мети висувалися такі **дослідницькі завдання**:

¹ Полонська-Василенко Н. Історія України. 1900 – 1923 рр. – К., 1991.

² Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С.302.

³ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нарис політичної історії. – К., 1993. – С.99.

⁴ Ukraine 1917 – 1932. Renaissance nationale. – Paris; Munich; Edmonton, 1986; Clarence A. Manning. Ukraine Under the Soviets.–New York, 1953; Stachiw M., Stercho P.G., Chirovskyy N.L.F. Ukrain and the European Turmoil 1917–1919, vol.I – New York, 1973; Fedyshyn O.S. Germany's drive to the east and Ukrainian revolution, 1917–1918. – New Brunswick, New Jersey, 1971.

1. Охарактеризувати етносоціальний склад населення напередодні 1917 р.

2. Показати ставлення головних соціальних верств українського суспільства до ідеї самовизначення України, прослідкувати еволюцію цього ставлення протягом всього досліджуваного періоду.

3. Висвітлити внутрішні суперечності українського національно-визвольного руху і показати їх вплив на хід Української революції.

4. Охарактеризувати ставлення до Української революції національних меншин і політичних партій, що відображали їх інтереси, оцінити їх вплив на політичний процес 1917 - початку 1918 рр.

5. В контексті аналізу етносоціальної бази Української революції проаналізувати роль внутрішніх факторів, які спричинили її поразку.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження складають принципи науковості у висвітленні історичних подій і явищ. Автор керувався принципом історизму, який вимагає висвітлення минулого в його історичному контексті. Цей принцип доповнюється підходом до явищ минулого з позицій динаміки, врахування взаємозв'язків між ними та їх взаємообумовленості. Цей принцип реалізувався через застосування комплексу методів, як інструментарію безпосереднього аналізу історичної дійсності. Серед них важливе місце займає історико-порівняльний метод. Важливою складовою теоретико-методологічної основи дослідження став принцип багатофакторності, тобто вивчення різних об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливали на ставлення різних груп населення до ідеї самовизначення України. Автор керувався також принципом всебічності та об'єктивності пізнання, який реалізувався через комплексний аналіз сукупності джерел, що стосуються історії Української революції 1917 - початку 1918 рр.

Джерельна база дисертації складається з матеріалів різного походження. Перш за все, це архівні документи, які зберігаються в центральних і місцевих архівах. Особливу увагу автора привернули документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВО України): Ф.1115 – Центральної Ради та її Генерального Секретаріату; Ф.2581 – Народного міністерства освіти УНР; Ф.811 – Українського військового Генерального Комітету при Центральній Раді; Ф.1076 – Генерального Секретарства в справах військових; Ф.27 – Народного комісаріату Земельних Справ, Ф.1412 – Полтавського губернського земельного комітету та ін.

Матеріали Центрального державного історичного архіву України у м.Києві (ЦДІА України) та обласних державних архівів доповнюють загальну картину подій, особливо на місцевому рівні. Загалом було використано 27 фондів центральних і 10 обласних державних архівів України. Багато документів введено до наукового обігу вперше.

Певна кількість використаних в дисертації документів знаходиться в Інституті рукописів НБУ ім.В.І.Вернадського. Автор обробив іменні фонди: Ф.227 (Є.Онацького) та Ф.12 (В.Модзалевського).

Серед опублікованих джерел звертають на себе увагу, перш за все, документи Центральної Ради та її Генерального Секретаріату, перший том яких читачі одержали в 1996 р. В тому зібрані матеріали, аналіз яких дозволяє виявити розстановку політичних сил в суспільстві на різних етапах Української революції, позицію самої Ради, її фракцій і окремих представників щодо різних подій 1917 - початку 1918 рр. Перш за все, це протоколи засідань Малої Ради та Генерального Секретаріату. На жаль, у збірник були включені не всі документи фонду Центральної Ради, і автору в ряді випадків довелося звертатися до цього фонду (ЦДАВО, Ф.1115).

Певну цінність мають також матеріали, в яких розкривається участь населення України в революційних подіях 1917 - початку 1918 рр., опубліковані у тематичних і археографічних збірниках попередніх десятиліть. Незважаючи на тенденційність і упередженість укладачів цих збірників, сучасний дослідник, застосовуючи наукові методи аналізу, в змозі виявити в них цілі пласти "непомічуваної" раніше історичної інформації, котра дозволяє по-новому реконструювати історію досліджуваного періоду. Дисертантом опрацьовано 20 різнопланових археографічних збірників та тематичних підбірок документів і матеріалів.

В роботі використані матеріали періодичної преси: 30 комплектів газет 1917-1918 рр., – як офіційних видань Центральної Ради та її провідних партій, так і опозиційних Раді політичних сил.

В газетах міститься багато фактичного матеріалу, наведені стенограми з'їздів, конференцій, зборів громадських, професійних та політичних організацій, публікації резолюцій та постанов. Важливе місце на їх сторінках займають огляди, політичні статті на злободенні теми, листи з місць. Але не завжди в пресі наводилась достовірна інформація. Були спроби прикрасити ситуацію чи подати її у вигідному для себе світлі.

У дисертації широко використані також джерела мемуарного характеру. Автор залучив мемуари двох напрямків: перший – праці, створені діячами українських державотворчих процесів (М.Грушевського, М.Ковалевського, Д.Дорошенка, Б.Мартоса, С.Єфремова, П.Скоропадського, Є.Чикаленка та ін.); другий – спогади більшовиків (Є.Бош, В.Антонова-Овсієнка, М.Скрипника та ін.). В цілому, мемуарна література містить цікаву інформацію, але через певні упередження у змалюванні окремих постатей і сил, вона потребує, при використанні, особливо критичного підходу.

Останню групу джерел становлять довідкові видання, які подають загальну інформацію про досліджувані автором події, хоча і вона є корисною.

Таким чином, в розпорядженні дисертанта є необхідний комплекс джерел, що дозволяє з достатньою мірою об'єктивності дослідити етносоціальну базу Української революції.

Наукова новизна дисертації полягає перш за все у тому, що вона є першим спеціальним комплексним дослідженням етносоціальної бази Української революції. Здійснена спроба переосмислення негативних стереотипів щодо такого історичного явища, яке традиційно називалося в радянській літературі як "український буржуазний націоналізм". Національно-визвольний рух аналізується не з точки зору окремих класів, груп чи партій, а з точки зору загальнонаціональних інтересів. В науковий обіг введено значний фактологічний матеріал, виявлений дисертантом в архівних фондах і бібліотеках, що дало можливість обґрунтувати зроблені в роботі висновки щодо етносоціальної бази Української революції.

Основні положення дисертації, які винесено на захист:

1. Століття русифікації спотворили соціальну структуру українського суспільства. Але всупереч політиці царизму, на 1917 р. серед українців збереглися всі соціальні групи, характерні для інших народів, що перебували на подібному рівні розвитку (селяни, інтелігенція, робітники і, частково, поміщики і буржуазія). Всі ці соціальні групи були зацікавлені у відновленні української державності.

2. Після падіння царизму українська національна інтелігенція, селянство, робітники-українці, частина поміщиків і підприємців українського походження підтримали заклики національних партій до відновлення суверенітету України. Українська революція, яка розгорнулася з березня 1917 р., набула масової підтримки.

3. Така підтримка зберігалася протягом всього 1917 р., дещо звузившись на початку 1918 р.

4. Політичне керівництво Української революції перебувало в руках українських соціалістичних партій, об'єднаних в Центральній Раді. Програмою їх дій були соціалістична перспектива та федерація з Росією. В конкретних умовах 1917 р. такий політичний курс вів Українську революцію в глухий кут.

5. Ліберальні і консервативні елементи українського суспільства (поміщики, підприємці і заможне селянство, інтелігенція поміщицького і буржуазного походження) виступали за співпрацю з соціалістами при умові спільної боротьби за незалежність України і проведення реформ, в результаті яких зберігся б принцип приватної власності. Але ця політична альтернатива була відкинута соціалістами, які робили все, щоб виключити ліберально-консервативні елементи з політичного процесу. Ця обставина істотно звужувала соціально-політичний потенціал Української революції.

6. Неоднозначним, складним і суперечливим було ставлення до Української революції національних меншин України. Серед них відчувалася опозиція курсу Центральної Ради, яка переходила в деяких випадках до відкритої боротьби з нею. Серед представників національних меншин вплив більшовиків був помітнішим, ніж серед українців.

7. Поразка Центральної Ради в боротьбі з російськими радянськими військами та їх союзниками всередині України була зумовлена не відсутністю у неї масової соціальної опори, а неорганізованістю цієї опори, її неструктурованістю, дезорієнтованістю у складних умовах, які склалися наприкінці 1917 - на початку 1918 рр. Соціалістичні лідери Центральної Ради виявилися неспроможними скористатися підтримкою українського народу, перетворити її на матеріальну силу, здатну протистояти зовнішній і внутрішній небезпеці.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення в доповідях на наукових конференціях (республіканській науково-методичній конференції "Історія державності України" (Київ, 1992), міжнародних наукових конференціях: "Відродження української державності" (Одеса, 1996), "Література й історія" (Запоріжжя, 1996), звітних наукових конференціях Запорізького державного університету (1994, 1995, 1996), в ряді статей і тез, підготовлених та опублікованих автором.

Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри історії України Запорізького державного університету.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його матеріали, факти і висновки можуть бути використані при подальшій розробці різних аспектів новітньої історії України, зокрема історії Української революції, написанні узагальнюючих праць, навчальних посібників, при читанні вузівських курсів історії України, спецкурсів з історії національно-визвольного руху українського народу.

Достовірність результатів історичного дослідження етносоціальної бази Української революції забезпечується комплексом документів і матеріалів, а також сучасною методологією і методиками, на основі яких виконана дисертація.

II. СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Структура дисертації обумовлена об'єктом, предметом, метою і завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел та літератури. Обсяг дисертації складає 180 сторінок машинописного тексту. У вступі обґрунтовуються актуальність і наукова значимість теми дисертації, характеризується стан її наукової розробки, визначені мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження, окреслені хронологічні рамки, історіографічна та джерельна база, новизна та практичне значення роботи, визначаються основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Етносоціальна структура населення України напередодні 1917 р." розглядається соціальний і національний склад населення дев'яти українських губерній Російської імперії напередодні революції 1917 р., окреслені економічні і політичні інтереси різних соціальних спільностей, виявлені основні суспільні суперечності.

За матеріалами сільськогосподарських перепесів 1916 і 1917 рр., в дев'яти українських губерніях проживало 31214,5 тис. чоловік. Переважна їх більшість була українцями. Разом з тим, понад чверті жителів України були представниками національних меншин. Найчисельнішими з них були – росіяни, євреї, поляки, німці та інші.

В Україні в 1917 році більшість населення – 80% проживало в сільській місцевості і своїм основним заняттям мало сільське господарство. За національним складом жителі сільської місцевості були переважно українцями. Століття колонізаторської політики, особливості соціально-культурного розвитку ук-

раїнців призвели до того, що напередодні доленосних подій 1917 року українці в містах становили меншість. В містах проживали, головним чином, етнічні росіяни, русифіковані українці, євреї, поляки, німці та інші. Відсутність національного за складом українського міста негативно позначилася на розвитку національної революції 1917 року.

Капіталізм, що утверджувався в Російській імперії, формував властиву йому соціальну структуру. До 1917 року в Україні сформувалися класи і соціальні групи, характерні для суспільства, яке переходило до фази промислового капіталізму: наймані робітники, буржуазія, інтелігенція. Разом з тим існували і соціальні спільності, які прийшли в ХХ століття з минулого: поміщики, селянство (у значній мірі патріархальне, хоча достатньо диференційоване), кустарі і ремісники. Соціальні і професійні групи, зайняті у сільському господарстві (частково і поміщики), були за походженням українцями. В промисловості, торгівлі, на державній службі, культурно-освітній сфері питома вага українців була значно меншою, ніж їх частка в населенні України. Ця невідповідність породжувала чисельні економічні і політичні суперечності, які в умовах бездержавності України формували передумови національної революції.

У другому розділі "Українці в революції 1917 – початку 1918 років" розглядається ставлення різних верств українського суспільства до національної революції, конкретна участь в ній, оцінюється, наскільки адекватною конкретно-історичній ситуації була ця участь; які вона мала наслідки. Все це у комплексі дає картину місця і ролі різних соціальних груп і громадсько-політичних об'єднань в Українській революції, окреслює соціальну базу українського національно-визвольного руху в цей період.

Найбільшу активність в подіях Української революції виявила українська національна інтелігенція, яка була ініціатором утворення Центральної Ради і виступила керівною силою національно-визвольного руху. Це українська національна еліта: письменники, історики, журналісти, вчені, а також представники масових професій – вчителі (головним чином, сільські), нижче духовенство, дрібне чиновництво, земські урядники та інші. Майже вся українська інтелігенція підтримувала Центральну Раду до останніх її днів. З початку революції визначилися дві взаємопов'язані сфери діяльності української інтелігенції: національно-державне та культурне будівництво.

Саме інтелігенція формувала політичну лінію визвольного руху, організовувала його на досягнення поставлених цілей, надавала Українській револю-

ції національно-визвольного характеру. Це ставило інтелігенцію на особливе місце в революції, місце керівної сили, "проводу" українських визвольних змагань. Пануючі в середовищі української інтелігенції народницько-соціалістичні погляди визначили головні гасла Української революції, її орієнтацію на національне визволення і радикальні соціально-економічні перетворення.

Українське селянство, яке становило величезну більшість населення України, гаряче підтримало національно-визвольний рух, ставши його найважливішим чинником, надавши йому масовості, соціально-політичної вагомості. Важливим свідченням самоорганізації селянства в 1917 році та підтримки ним Центральної Ради був Перший Всеукраїнський селянський з'їзд. Характерним проявом зростання громадської і національної самосвідомості українського селянства була поява в його середовищі загонів місцевої самооборони – Вільного козацтва. Під час радянського вторгнення у грудні 1917 – на початку 1918 року Вільне козацтво тримало під своїм контролем частину Київщини, Черкащини, деякі повіти Подільської та Херсонської губерній.

Те, що українське селянство було найголовнішою підпорою Центральної Ради, яскраво виявилось на виборах до Всеросійських Установчих зборів. Переважна більшість голосів, подана за українські партії, припадала на УПСР. Це були, головним чином, селяни.

Українську революцію підтримували українці – військовики. Зорганізовані в українізовані військові з'єднання, вони надавали лідерам Ради можливість твердо і цілеспрямовано вести курс на досягнення суверенітету України. З Києва національно-визвольний рух в армії поширився на фронтів частини. Скрізь відбувалися українські віча, створювались українські військові клуби і товариства, українські громади і т.ін. В зверненнях до Центральної Ради вони висловлювали їй та її політиці підтримку¹.

Про достатньо широку підтримку національно-визвольного руху в армії також свідчать результати виборів до Всеросійських Установчих зборів. Значна кількість українських військових віддала свої голоси за списки українських національних партій – 535,8 тис. чол.

Своїх палких прихильників Центральна Рада мала і серед українського робітництва. Восени і взимку 1917-1918 рр. під впливом прийняття III Універ-

¹ ЦДАВО України.–Ф.1115.–Оп.1.–Спр.2.–Арк.48; –Спр.17.–Арк.1, 4; –Спр.32.–Арк.1,7,10,58-60.

салу, радянсько-української війни, IV Універсалу і проголошення незалежності України відбулася диференціація українських робітників. Значна частина їх стала на шлях повного розмежування з більшовиками, які виступали проти української державності. Відомо багато випадків організації з робітників загонів Вільного козацтва¹.

На муніципальних виборах (кінець літа – початок осені 1917 р.) за українські соціалістичні партії проголосувало 6,5% виборців. Дані по окремих містах свідчать, що українські соціал-демократи успішно конкурували з більшовиками.

Своїх прихильників Українська революція знайшла і серед тих поміщиків, промисловців, торговців і домовласників, які не втратили відчуття свого українства і визнавали Центральну Раду законною владою в Україні². Вони мали значний державотворчий потенціал і бажання поставити його на службу суверенної України. Але він не був належним чином використаний. Політика, яку вели українські еседеки і українські есери через Центральну Раду, призвела до того, що українські поміщики та буржуазія, які прагнули до участі в державотворчому процесі, не були допущені до роботи в Раді. Не одержавши підтримки і розуміння в Центральній Раді, українські буржуазно-поміщицькі кола в прагненні захистити свої соціально-економічні інтереси, змушені були включитися в роботу всеросійських підприємницьких об'єднань і поміщицьких організацій.

Абсолютна більшість жителів України, які належали до корінної нації - українців, щиро й беззастережно підтримували гасла національно-державного відродження. За соціальним становищем це були інтелігенти, селяни, робітники, підприємці, великі землевласники. Саме вони й становили соціальну базу Української національної революції. Підсумки виборів до Всеросійських Установчих зборів переконливо свідчать про це. За українські національні партії проголосувало понад 75% виборців³. Це навіть більше, ніж питома вага українців в населенні дев'яти українських губерній. Така загальна підтримка створю-

¹ ДАЗО. –Ф.Р.2030. –Оп.1.–Спр.1.–Арк.12-12 зв., 20-20 зв; –Оп.2.–Спр.580.–Арк.20; –Спр.44.–Арк.10.

² ЦДАВО України.–Ф.1115.–Оп.1.–Спр.61.–Арк.1-2; Андрієвський В. 3 минулого. 1917 рік на Полтавщині.–Берлін,1921. – С.61-62 .

³ Верстюк В. Передмова // Українська Центральна Рада: Документи і матеріали.–Т.1. 4 березня-9 грудня 1917 р.–К.,1996.–С.31.

вала сприятливі передумови для успішного державотворення, глибоких соціально-економічних перетворень в Україні.

Взимку 1917-1918 рр. ця підтримка під впливом війни, розрухи і погіршення життєвих умов звузилася. Але вибори до Українських Установчих зборів показали, що за більшовіками, у стані війни з якими фактично перебувала тоді УНР, йшла незначна меншість жителів України. Переважна більшість населення продовжувала підтримувати партії української національно-державницької орієнтації.

У третьому розділі "Національні меншини і Українська революція 1917 – початку 1918 рр." аналізується ставлення до Центральної Ради національних меншин. Їх позиція щодо українського визвольного руху пройшла в 1917 - на початку 1918 рр. складну і суперечливу еволюцію. До жовтневого перевороту в Петрограді росіяни у своїй абсолютній більшості не сприймали гасло автономії України, тоді як євреї, а подекуди й поляки схилилися до такого сприйняття. Стратегічні цілі національних меншин підштовхували їх до порозуміння з визвольним українським рухом. Єврейські політичні партії, що відбивали інтереси різних верств населення, виявили готовність до співпраці з українським національним рухом. Деякі євреї, що тісно співпрацювали з діячами українського визвольного руху, і самі включилися до нього, ставши членами українських національних партій. Були випадки участі євреїв в таких суто українських об'єднаннях як Вільне козацтво¹.

Інша національна меншина – поляки в 1917 р. не проявляла помітних проросійських симпатій. Їх настрої формувались під впливом двох різних факторів: виникнення української державності і відновлення польського державотворчого процесу.

Після жовтневого перевороту деякий час переважна більшість партій і об'єднань, що репрезентували національні меншини, перед лицем більшовицької загрози підтримали Центральну Раду. Виняток становили більшовіки. Але в низах російського, польського і єврейського населення продовжувало домінувати насторожене, а то і вороже ставлення до українського національно-визвольного руху. Особливо ці настрої посилювалися на рубежі 1917-1918 рр., коли логіка подій привела Центральну Раду до запізненого проголошення незалежності. У вирішальні для долі України тижні радянсько-українсь-

¹ ЦДАВО України.–Ф.811.–Оп.1.–Спр.1.–Арк.221.

кої війни національні меншини займали нейтральну позицію, або навіть підтримували більшовиків.

Таким чином, усвідомлення єдності корінних інтересів з українцями проникало в свідомість представників національних меншин, в товщу неукраїнського населення дуже повільно.

Серед головних причин цього слід вказати на неподоланий тягар пережитків, традицій імперського минулого, що роз'єднували народи, ставлячи у привілейоване становище одні, взаємно протиставляючи інші. Скинути цей тягар за короткий час було неможливо.

Певну роль відіграла й незбалансована соціальна політика Центральної Ради, її однобока орієнтація на ліві, соціалістичні елементи національних меншин. Рада демонстративно відкинула пропозиції про співпрацю з консервативними колами, які більше, ніж соціалістичні, були готові підтримати суверенітет України.

ІІІ. ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ І ВИСНОВКИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наведені в дисертації факти свідчать, що абсолютна більшість жителів України, які належали до корінної нації – українців, щиро й беззастережно підтримали Українську революцію. Це були інтелігенти, селяни, робітники, підприємці, великі землевласники. Саме вони й становили соціальну базу українського національно-визвольного руху. Підсумки виборів до Всеросійських Установчих зборів свідчать, що партії, які керували Українською Народною Республікою, одержали абсолютну більшість голосів жителів України. Взимку 1917 - 1918 рр. ця підтримка звузилася, але переважна більшість населення продовжувала підтримувати партії української національно-державницької орієнтації, відкидаючи більшовизм, який тоді був головним противником української державності.

Що стосується національних меншин, то їх ставлення до українського визвольного руху пройшло в 1917 – на початку 1918 рр. складну і суперечливу еволюцію. У вирішальні дні радянсько-української війни вони зайняли відносно УНР нейтральну позицію або навіть допомагали більшовикам. Нестійка позиція національних меншин, без сумніву, ускладнила перебіг Української революції, але вирішальним фактором її поразки бути не могла.

Причини поразки кореняться у внутрішньому стані більшості. Об'єднані ідеєю національно-державного відродження, готові до активної творчої роботи на благо України, різні політичні сили не мали єдності в питаннях соціально-економічного устрою майбутньої держави і характеру її взаємин з Росією. Одні бачили Україну соціалістичною, інші – демократичною парламентською республікою, чи навіть монархією; одні прагнули до федеративної перебудови Росії і автономії України, інші – до незалежності.

Внаслідок цих розходжень національно-визвольний табір виявився внутрішньо знесиленим і розколотим ще до того, як була досягнута головна мета Української революції – створення української державності. Особливо відчутним було витіснення з державотворчих процесів українських поміщицько-підприємницьких кіл, вищого офіцерства. Соціалістична інтелігенція, незважаючи на свою активність і самовідданість, не могла замінити на ниві національно-державного будівництва кваліфікованих чиновників, військових, спеціалістів поміщицько-буржуазного походження.

Необхідність національної єдності, тісна співпраця з національними меншинами - найважливіша передумова успішного державотворення в Україні, благополуччя всіх її громадян. Так було в 1917 р., такою залишається ситуація і сьогодні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДИСЕРТАНТА З ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ

1. Кривоший Г.Ф. До питання про соціальну базу українського національного руху 1917 – початку 1918 рр. в історичній літературі // Наукові праці історичного факультету: 25 річчю іст. фак. ЗДУ присв. 1971-1996. – Вип. II. – Дніпропетровськ: МП "Промінь", 1997. – С.118-123.
2. Кривоший Г.Ф. Етносоціальна база Української революції (березень 1917 – лютий 1918 років). Деякі узагальнення // Придніпровський науковий вісник. Гуманітарні науки. Науковий журнал.–Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1997. – Березень.– №5(16). – С.21-27.
3. Кривоший Г.Ф. Українські поміщики і буржуазія в національній революції 1917 р. // Придніпровський науковий вісник. Гуманітарні науки. Науковий журнал. –Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1997.–Березень.– № 7(18). –С.20-31.

4. Кривоший Г.Ф. Подвиг під Крутами в українській діаспорній поезії 20–30-х років // Література й історія. Матеріали міжнародної наукової конференції 12–14 грудня 1996 року. – Запоріжжя, 1996. – С.288-292.

5. Кривоший Г.Ф. До питання про соціальний склад українського національного руху 1917–поч. 1918 рр. // Тези доповідей наукових конференцій викладачів і студентів університету. – Вип.5. – Ч.2. – Запоріжжя, 1996. – С.8-9.

6. Кривоший Г.Ф. Соціальна база українського національного руху доби Центральної Ради // Матеріали міжнародної наукової конференції "Відродження української державності: проблеми історії та культури". – Ч.І. – Одеса, 1996. – С.118-120.

7. Кривоший Г.Ф. Українське козацтво в революції 1917 року // Тези науково-практичної конференції "Традиційні цінності запорозького козацтва і сучасна молодь". – Інформаційний листок. – Запоріжжя, 1996. – С.2.

8. Кривоший Г.Ф., Турченко Ф.Г., Теплоухова Н.Г. История Украины в вопросах и ответах. Выпускной экзамен – 97(11 клас). – Запорожье: Просвіта, 1997. – 95 с.

**Кривошей Г.Ф. Этносоциальная база Украинской революции
(март 1917–февраль 1918 гг.).**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. – История Украины, Запорожский государственный университет, Запорожье, 1997.

Защищается диссертация (рукопись), основные положения которой изложены в восьми научных работах. В ней впервые комплексно исследуется этносоциальная база Украинской революции 1917 – начала 1918 гг.

Основное внимание уделяется анализу отношения различных социальных групп и национальных меньшинств к украинскому национальному движению.

Установлено, что большинство украинцев поддерживало Украинскую революцию, составляя ее этносоциальную базу. Отношение национальных меньшинств к украинскому национальному движению было неустойчивым и противоречивым.

**Kryvoshey G.F. The Ethno-Social background of Ukrainian revolution
(March 1917– February 1918).**

The thesis to certify the scholarly degree of candidate of history scholarship,

faculty 07.00.01. – History of Ukraine, Zaporizhzhya State University, Zaporizhzhya, 1997.

The particular aspects of this manuscript (thesis) are backed up by previously published eight scholarly research papers. Manuscript's innovative and scholarly values consist of complex analysis of ethno-social background of Ukrainian revolution 1917-1918.

The current research mainly, deals with the attitudes of different social strata and national minorities toward the Ukrainian national movement.

It is fair to assume, that the majority of Ukrainian population of that time used to support the ideals of Ukrainian revolution.

Ключові слова: етносоціальна база, Українська революція, українські національні партії, національні меншини.

Т. К. Суботський

435663

АВ 37.565

Підписано до друку 17.04 1997 р. Формат 60X84 1/16
Тираж 100 прим.